

УДК 340.12

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КРИТЕРІЇВ ПРАВОПОРЯДКУ

Михайло КАЛІНІН,

аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ

SUMMARY

The content of the category of “law and order” in various praxeological aspects was discovered. Was proved that law and order is the result of regulation, realized his goal. The strength of the order, its stability and inviolability is ensured not formal, but real legitimacy.

Key words: law and order, praxeological dimension, rationality, legal reality, practical realism.

АНОТАЦІЯ

Розглянуто зміст категорії «правопорядок» у різних аспектах у праксеологічному вимірі. Проаналізовано ознаки правопорядку та їх філософсько-правове значення для реалізації суспільних відносин. Виокремлено вплив праксеологічної складової сприйняття правової дійсності на процес формування правопорядку.

Ключові слова: правопорядок, праксеологічний вимір, раціональність, правова реальність, практичний реалізм.

Постановка проблеми. Будь-яка філософсько-правова категорія формується під впливом теоретико-методологічних поглядів, що є панівними в конкретному суспільстві та протягом конкретного часового відтинку. Еволюція правових категорій у їх сутнісному вираженні відбувалась під впливом багатьох філософських течій і вчень, однак обираються найбільш вдалі ознаки й критерії, які повніше розкривають зміст того явища, яке описується такою дефініцією. Таким чином, вдається більш повно дослідити саму природу, генезу й зміст будь-яких явищ правової реальності. Правопорядок у цьому аспекті не є винятком, оскільки дефініція, що його характеризує, розкриває не лише бажаний стан розвитку соціально-економічних і публічно-політичних процесів у суспільстві, а й описує саму сутність правової дійсності, її критерії та умови встановлення. Тому для розуміння механізмів забезпечення стабільного розвитку суспільних відносин і сталого розвитку держави необхідно розуміти, що саме може призводити до негативних змін та в який спосіб уникати подібних змін. Більше того, під час детермінації правової категорії «правопорядок» у той чи інший спосіб важливим є розуміння її сприйняття всередині суспільства та того впливу, який таке сприйняття вчиняє на людську поведінку. Водночас варто пам'ятати, що й сама поведінка індивідів у процесі реалізації ними своїх прав та обов'язків здатна впливати на формування правової дійсності, а отже, і на зміст філософсько-правових категорій. Це наочно демонструє те, що право є, так би мовити, живим, тобто розвивається в напрямі повнішого забезпечення інтересів суспільного розвитку. Через це особливу актуальність викликає дослідження витоків і змісту модусу такої поведінки у філософській площині, зокрема аксіологічній та праксеологічній, що дасть змогу більш повно встановити необхідні додаткові критерії для тих чи інших правових детермінант.

Проблема впливу праксеологічного критерію поведінки суб'єктів суспільних відносин на явища правової дійсності знайшла своє відображення в працях таких учених, як В.М. Бесчастний, Є.О. Гіда, Г.В. Гребеньков, І.О. Ільїн, Ю.В. Кривицький, К.С. Твардовский та інші.

Метою статті є визначення особливостей формування змістовної детермінації категорії «правопорядок» у праксеологічному вимірі.

Виклад основного матеріалу. Суспільні відносини є надзвичайно динамічними й багатосторонніми. Передба-

чити та регламентувати нові їх форми, види й моделі вкрай важко, фактично неможливо, особливо з огляду на надмірну бюрократичність механізму держави. Найчастіше держава не встигає гнучко й оперативно реагувати та забезпечувати правовими засобами регулювання нових суспільних процесів, застосовуючи аналогію права чи аналогію закону. Щоб мінімізувати подібні ситуації, держава встановлює певні критерії розвитку правовідносин, а також межі законності, за які вони не мають виходити. Саме в цьому полягає квінтесенція філософсько-правового розуміння правопорядку.

Із цього приводу В.О. Котюк зазначає, що правопорядок – це не що інше, як система правовідносин, встановлених у результаті реалізації норм позитивного права, права, створеного державою. Правопорядок – це режим (стан) упорядкованості, організованості суспільних відносин, який складається за умов законності [5].

Правопорядок є підсумком правового регулювання, його реалізованою метою. Міцність правопорядку, його стабільність і непорушність забезпечується не формальною, а реальною законністю. У свою чергу правопорядок обумовлює зміст законотворчої діяльності, правовий характер законів. Правопорядок є важливою передумовою ефективного функціонування всієї системи соціальних відносин. Він є важливим структурним елементом громадського порядку, під яким розуміється правильно налагоджений стан всієї сукупності суспільних відносин. Правопорядок – це заснована на праві й законності організація правового життя, що відображає якісний фактичний стан суспільних відносин, врегульованих правом [2].

М.В. Цвік та О.В. Петришин вказують, що правопорядок – це правовий стан упорядкованості, організованості, урегульованості суспільних відносин. У цій правовій якості він, по-перше, виступає могутнім антиподом анархії, хаосу, неорганізованості, невизначеності й нестабільності відносин між людьми; по-друге, він правовими засобами стримує можливі незаконні прояви з боку держави, її органів щодо громадян, а також однієї людини щодо іншої. Правопорядок – це правова модель, оскільки він є наслідком дії норм права, які визначають статус суб'єктів суспільних відносин, характер правових відносин, зв'язків між фізичними та юридичними особами, а також способи, методи й процедури регулювання [10].

О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко вказують, що природа правопорядку та його сутнісна характеристика пов'язуються з визначенням основних ознак цієї категорії, а саме:

- це результат свідомої, раціональної, вольової діяльності як окремих соціальних суб'єктів, так і держави;
- це засіб забезпечення й результат правової самоорганізації суспільства;
- правопорядок підтримується та забезпечується державою;
- він існує в режимі законності;
- підставою правопорядку є правові норми, вміщені в правові тексти;
- змістом правопорядку є правомірна поведінка суб'єктів, які використовують надані права та виконують покладені обов'язки;
- він є результатом реалізації правових норм;
- забезпечує необхідні умови щодо здійснення суб'єктами наданих прав;
- засновується на своєчасному й усвідомленому виконанні обов'язків;
- пов'язується з невідворотністю відповідальності за правопорушення [3].

Вказані ознаки характеризують правопорядок як юридичну категорію. Однак він має також практичне призначення, що визначається в процесі аналізу функцій [3].

Є.О. Гада та Є.В. Білозьоров вважають, що зміст правопорядку – це система правових і неправових елементів, властивостей, ознак, процесів, що сприяють встановленню й підтримці правомірної поведінки суб'єктів, тобто такої поведінки, яка є врегульованою нормами права та досягла цілей правового регулювання. Учені виділяють такі види змісту правопорядку:

1) матеріальний – система реальних (економічних, політичних, морально-духовних, юридичних) упорядкованих відносин у громадянському суспільстві з правомірною поведінкою їх учасників (фізичних та юридичних осіб) як результат їх об'єктивної потреби. У матеріальному змісті правопорядку виражається закономірність його виникнення, розвитку й функціонування в процесі взаємозв'язку з економікою, політикою, культурою;

2) юридичний (державно-правовий) – система реалізованих прав, обов'язків, відповідальності громадян, тобто результат встановлення законності, упорядкованості та врегульованості правових відносин, правомірної поведінки їх учасників, досягнутий за допомогою правових засобів через виражену в них волю держави [9].

Отже, правопорядок різні вчені визначають і як стан, і як модель, і як систему, проте всі ці визначення споріднюються єдиним важливим критерієм – тим, що функціонування суспільних відносин має відбуватися винятково в межах правового поля та методами, визначеними в нормативних актах. Фактично правопорядок – це форма легітимізації з боку держави набору функціональних інструментів, за допомогою яких особа може забезпечити досягнення власних інтересів. Цей набір не є вичерпним, а лише визначає модус поведінки, її вектор і ступінь інтенсивності, а також гарантії з боку держави щодо досягнення особою власних інтересів винятково за умови використання легітимних, законних засобів їх досягнення.

Варто зауважити, що складовим компонентом ідеї правопорядку є правовий світогляд, який превалює в суспільстві, і багатоманітна за своїм виявленням правова свідомість соціуму й кожного окремого громадянина. Адже фактично правопорядок тоді є дієвим і «сильним», коли цінність права стає надбанням індивідуальної свідомості та світогляду людини. Трактуючи право як сукупність норм, можна виз-

начити їх як засіб, що встановлює відомий порядок як належний. Право є «байдужим» до тих життєвих обставин, у яких опиняються конкретні індивіди й соціальні групи, відповідно, воно характеризується відстороненістю від усього реального, а тому не може оцінюватись у термінах сили як таке. Проте право запроваджене в контекст наявних політичних і духовних процесів, тому воно лише тоді набуде предикату сили, коли правова свідомість його прикмет набуде його змісту й дозволить новому знанню впливати на життя душі, визначити її рішення та спрямовувати поведінку людини. Тоді право стане неперевершеним у внутрішньому, а через це – і в зовнішньому житті [1; 4].

Із цих позицій Є.О. Гада зазначає, що правопорядок охоплює ті сфери відносин між людьми, які пов'язуються з найважливішими цінностями для людини й суспільства загалом: життям, здоров'ям, свободою, власністю тощо. Забезпечення впорядкованості відносин між людьми на основі правових принципів становить передумову безпечного буття людини, задоволення її найважливіших людських потреб. Для повноцінного фізичного й духовного життя людини необхідно створити умови для підтримання природних функцій організму, розвитку особистості. В умовах суспільства буття людей піддається багатьом небезпекам, причому не лише природним, а й соціальним. Стан правопорядку виступає певним тлом, своєрідним правовим кліматом, в умовах якого протікає життя окремих людей і всього суспільства. Відсутність правопорядку, хаос і безлад негативно впливають на життя людей. Наприклад, у період воєн, міжнародних конфліктів страждає сталий порядок життєдіяльності соціуму, різко знижується досягнута суспільством якість життя, руйнується духовна сфера життєдіяльності. Негативні наслідки позначаються на свідомості декількох поколінь людей, а на їх подолання й повернення до нормальних цивілізованих відносин потрібен не один десяток років [7].

При цьому постає логічне питання щодо ціннісних орієнтирів у визначенні правопорядку, оскільки будь-яке порушення балансу суспільного розвитку створює нові правової реалії для подальшого розвитку суспільних відносин. Втрачається критерій стабільності та змінюється якість параметрів правопорядку, що встановлюється в умовах нових соціально-економічних і публічно-політичних викликів. Сама категорія «правапорядок» при цьому не змінює сутнісне навантаження, однак її практичне втілення відбувається з акцентом на правове поле, сформоване в державі.

Будь-який прогрес, точніше будь-який розвиток держави, має регулюватись інтересами й цінностями суспільства. Мова повинна йти про людство, оскільки держава є суб'єктом міжнародного права, тому від її поведінки залежить глобальна стабільність. Однак першочерговим для будь-якої держави є забезпечення інтересів власного суспільства, народу, який є носієм суверенітету. Із цих позицій на переш місце виходить праксеологічний аспект, оскільки саме ефективність державних засобів і механізмів державного управління є тією запорукою, яка дасть змогу забезпечити виконання державою своїх функцій у повному обсязі. Практичне втілення права уособлюється в конкретній та проектуванні стратегічного соціального, культурного, економічного й іншого буття людей за допомогою правових регуляторів. Через це правопорядок, встановлюваний у державі, має бути ефективним із позиції досягнення в межах, які він окреслює для моделей суспільних відносин, інтересів особи.

Загальною ідейною підставою праксеології є позиція, яку можна визначити терміном «практичний реалізм». Практичний реалізм – це позиція, згідно з якою необхідно зважати на реальність під час виконання будь-яких дій.

Практичного реаліста вирізняє тверезий погляд на навколишню дійсність, свідоме сприйняття правової реальності, прийняття умов і меж можливих дій, правильне визначення ієрархії пріоритетів під час формування правил дій у процесі їх планування. Практичний реалізм – це сприйняття реальності без упереджень, яке має ґрунтуватися на таких засобах, як спостереження, з'ясування та оцінювання [8].

При цьому практичний реалізм детермінується саме в площині ефективності діяльності суб'єкта відносин, а не в площині аксіологічного сприйняття мотивів його поведінки. Тобто критерій ефективності постає ключовим. Слушно зауважити, що за таких умов можливим є виникнення конфлікту між ціннісним і раціональним критеріями. Причому такий конфлікт може виникнути як у свідомості конкретної особи, так і в колективній свідомості соціуму. Його вирішення залежатиме від рівня правової культури й обізнаності, а також від позиції держави, яка має монополію на формування структури правопорядку та його змісту.

В.С. Стьопін зауважує, що під час встановлення правопорядку необхідно враховувати детермінанти правової реальності, які існують у конкретний момент, з позиції нагальних потреб, проте не орієнтуватися при цьому на можливий розвиток права в майбутньому. У зв'язку із цим практичний реалізм рішуче опирається проектам створення досконалих творінь, які не зважають на актуальні свідомості. Про можливість досягнення чогось можна говорити в двох різних сенсах. По-перше, щось може бути досягнуте тоді, коли воно є взагалі здійснимим. Умови й можливості, на які, згідно з практичним реалізмом, варто зважати, передбачають таке перше розуміння визначення «можливості досягнення чогось». Тому практичний реалізм передбачає, що правопорядок – це той стан правової реальності, за якого вдається реалізувати інтереси суб'єктів суспільних відносин, оскільки сам факт їх реалізації є доказом виконання намірів і правомірності цих намірів. По-друге, «можливість досягнення чогось» означає, що відсутні рішучі протипоказання такої дії. У цьому контексті праксеологічна складова правопорядку втілюється в необхідності враховувати державою під час формування правового поля не лише того, що є досяжним з огляду на існуючий стан справ (правову реальність), а й того, що є досяжним з огляду на рішучі протипоказання. Інакше кажучи, у праксеологічному вимірі правопорядок характеризується, крім стабільності, також великою вірогідністю досягнення стабільності регулювання суспільних відносин у майбутньому з огляду на ті зміни, що відбуваються в суспільстві. Отже, з позиції праксеології види моделей легітимної суспільної поведінки в межах встановленого правопорядку мають обиратися розумно, з максимальним урахуванням усіх можливостей особи, а також з огляду на кінцеву ефективність такої моделі [6].

Висновки. Таким чином, категорія «правапорядок» є вихідною в процесі формування суспільно-політичного ладу в країні. Вона має усталену характеристику, а тому є співвідносною щодо конкретної системи правових норм і принципів, на яких її сформовано. Саме тому головна увага під час дослідження критеріїв, структури й власне змісту правопорядку в державі повинна приділятися умовам, у яких такий порядок встановлюється. Його зовнішній прояв прямо залежить від зовнішніх факторів, а внутрішня структура формується крізь призму теоретико-методологічних поглядів і принципів побудови державного механізму в цілому.

Аналізуючи зміст та структуру правопорядку з позиції праксеології як окремої науки з власним методологічним інструментарієм, доходимо висновку, що правопорядок

є найбільш оптимальним станом суспільства, у якому людська діяльність досягає найвищої ефективності. Інакше кажучи, правопорядок – це умова ефективної суспільної діяльності, а отже, право як система суспільних норм має формуватися з огляду на критерії доцільності, раціональності, оптимальності співвідношення інтересів індивідів і зусиль на їх забезпечення чи досягнення. Відтак ефективність суспільних відносин також є наріжним каменем моделі їх правового регулювання.

З позиції філософсько-правового підходу правопорядок є тим прийнятним для більшості станом, у якому суспільство досягає своєї максимальної реалізації. Він втілює в собі сукупність умов, що дають змогу сторонам відносин домагатися власних цілей у найкоротші строки, тим самим раціоналізуючи власну поведінку. Тому, говорячи про вплив праксеологічної детермінанти на встановлення правопорядку в суспільстві, необхідно звернути увагу насамперед на такі критерії, як ефективність нормативно-правового регулювання, раціональність дій суб'єктів відносин, доцільність тих чи інших процедурних моментів, передбачених нормативно-правовим регулюванням, співвідносність затрат і результатів тих чи інших дій осіб, спрямованих на задоволення власних потреб.

Важливість аналізу категорії «правапорядок» із позиції праксеології проявляється в тому, що право має бути раціональним, оскільки лише в раціональному, оптимальному, виваженому й справедливому правовому полі можлива розбудова демократичного врядування та громадянського суспільства. Крім того, встановлений у державі правовий порядок прямо впливає на раціоналізацію суспільного життя. Це зворотний вплив правових норм, у якому криється їх філософське призначення й зміст, однак який розкривається лише в процесі регулювання суспільних відносин, що у свою чергу потребують правового поля з конкретними параметрами, здатними забезпечити ефективність їх реалізації.

Список використаної літератури:

1. Бесчастний В.М. Правопорядок як фундаментальний ресурс розвитку сучасного суспільства / В.М. Бесчастний, Г.В. Гребеньков // Віче: журнал Верховної Ради України. – 2009. – № 6. – С. 4–5.
2. Волинка К.Г. Теорія держави і права: [навч. посібник] / К.Г. Волинка. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.
3. Зайчук О.В. Теорія держави і права: академічний курс: [підручник] / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 360 с.
4. Ильин И.А. О сущности правосознания / И.А. Ильин // Ильин И.А. Сочинения: в 2 т. / И.А. Ильин. – М., 1993. – Т. 1. – С. 99.
5. Котюк В.О. Теорія права: курс лекцій: [навч. посібник для юрид. фак-тів вузів] / В.О. Котюк. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.
6. Львовско-варшавская школа: новая философская энциклопедия: в 4 т. / под ред. В.С. Степина. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Мысль, 2010.
7. Гіда Є.О. Практичне сутність правопорядку / Є.О. Гіда // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 1(1). – С. 136–142.
8. Твардовский К.С. Логико-философские и психологические исследования / К.С. Твардовский. – М., 1997. – 240 с.
9. Теорія держави та права: [підручник] / [Є.О. Гіда, Є.В. Білозьоров, А.М. Завальний, Ю.В. Кривецький та ін.]; за заг. ред. Є.О. Гіди. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2011. – 576 с.
10. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права: [підручник для студ. вищ. навч. закл.] / М.В. Цвік, О.В. Петришин. – Х.: Право, 2009. – 572 с.